

"אימא, אבא, ומה איתי, אני זקוק לשניכם":
עובדות, מיתוסים ותקוות
פרופ' אבי שגיא-שורץ וד"ר תרצה יואלס¹
אוניברסיטת חיפה

מבוסס על הרצאות ב:

השתלמות לשופטים בנווה אילן(16.07.2003)

השתלמות לשופטי משפחה בנווה אילן (21.12.2004)

כנס לשכת עורכי הדין לענייני משפחה באילת (06.01.2005)

כנס בתי דין רבניים בחיפה (14.12.2006)

פתח דבר

כשעוסקים בהסדרי הורות בעתות משבר גירושין, הספרות הפסיכולוגית המקצועית המעודכנת ביותר (State-of-the-art) לוקחת בחשבון גורמים התפתחותיים ומערכתיים של הילד והיא מציעה מודלים שונים של פתרונות, כשמאחורי כולם עומדת הנחת עבודה המציבה אחריות הורית משותפת על ידי שני ההורים כמטרת-על (ראה סקירת ספרות של Kelly, 2007)². לתפיסתנו, זו צריכה להיות גם מטרת-העל במסגרת חקיקה נאורה במדינת ישראל. דרכי הטיפול וההחלטות שמתקבלות במערכת הרווחה והמשפט (תסקירים של פקידי סעד, הערכות מסוגלות הורית של פסיכולוגים, פסיקות בתי המשפט) הן קריטיות לעתידם של הילדים. בשל כך אנו מבקשים לבדוק כמה שאלות יסוד הקשורות בהחלטות שמתקבלות במערכות אלה לגבי ילדים שהוריהם נפרדים או מתגרשים, תוך התמקדות בחזית המחקר הפסיכולוגי-ההתפתחותי ותוך ראייה מערכתית בהקשר הישראלי:

- האומנם טובת הילד נמצאת כיום במרכז הדיון?
 - האם זווית הראיה של הילד מובנת לכל הנוגעים בדבר?
 - האם צרכיו של הילד מוגנים כהלכה בבית המשפט?
- לצורך זה, נבקש להציע פרדיגמה מקצועית מעודכנת לדרכי ההתייחסות לילדים ולהורים גרושים ולדרכי קבלת החלטות לגביהם.

חשיבותה של תיאוריה וכלי עבודה נתמכי מחקר (evidence based)

תחום הידע הפסיכולוגי הוא אחד הבסיסים החשובים לקביעת טובתו של הילד. בתי המשפט נסמכים על חוות דעתם של פסיכולוגים (בעיקר קליניים), כמו גם מערכת הרווחה וההורים עצמם. פסיכולוגים שמתמנים על ידי בית המשפט להגיש חוות דעת חייבים לוודא בכל עת, מתוך מודעות לאחריות הרבה המונחת על כתפיהם, שהם מכירים היטב את התחום ואת החומר המקצועי העדכני ביותר ורק על בסיס הכרות זו לנתח ולהעריך את המצב בדרך הנכונה ביותר לטובתו של הילד.

Nadine Kaslow, נשיאת החברה לפסיכולוגיה קלינית של ההסתדרות הפסיכולוגית האמריקנית (APA), עוסקת רבות בהגדרת תחום היכולות המקצועיות של הפסיכולוג. היא מתייחסת ליכולות הליבה של הפסיכולוג ומציגת: "קיים קונצנזוס לפיו כל הפסיכולוגים המקצועיים צריכים לנקוט בדרך חשיבה מדעית, שמקנה את היכולת לגשת וליישם נכונה את הידע המדעי, לתרום לידע, להעריך בצורה ביקורתית התערבויות ותוצאותיהן, לבחון בדריכות את השפעתם של משתנים חברתיים-תרבותיים על היישום המדעי, ולהעמיד ללא הרף את עבודתם לביקורתם של העמיתים והציבור"³. האם הפסיכולוג, שהתבקש לחוות דעה על המקרה ועל טובת הילד, פועל לפי המלצותיה של Kaslow? במרבית המקרים התשובה שלילית.

חטיבת הפסיכולוגים המשפטיים בהסתדרות הפסיכולוגים האמריקאית והאקדמיה האמריקאית לפסיכולוגיה משפטית כוננו בשנת 1991 וועדה להכנת הנחיות אתיות לעבודה עם מערכת המשפט

¹ תודות לטל שחף שסייע בשכתוב חלק מחומרים

² Kelly, J.B. (2007). Children's living arrangements following separation and divorce: Insights from empirical and clinical research. *Family Process*, 46, 35-52.

³ Nadine J. Kaslow (2004). Competencies in professional psychology, *American Psychologist*, 59, 774-781

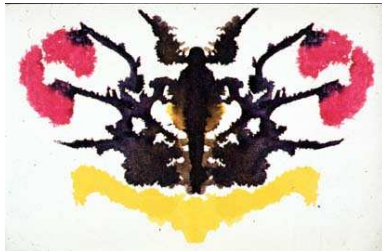
(Committee on Ethical Guidelines for Forensic Psychologists). מוצגים כאן חלק מהכללים האתיים שנקבעו המנחים את הפסיכולוג המשפטי בעבודתו עם בית המשפט:

- מחובתו של פסיכולוג המכין את חוות הדעת לשמור על רמת ידע עדכני בתחום הספציפי ולהשתמש בשיטות וכלים מדעיים העומדים בסטנדרטים הקליניים והמדעיים המקובלים
- הפסיכולוג חייב להכיר במגבלות השיטה ומחובתו לידע את בית המשפט לגבי היתרונות והמגבלות של הכלים בהם הוא משתמש לצורך מתן חוות הדעת.

אנו נמחיש כאן באמצעות דוגמה פרטית ומוכרת מאד כיצד שני כללים אלה אינם מוקפדים כלל ועיקר בישראל. אמנם מדובר בהנחיות שפותחו על ידי אגודות אמריקאיות, אולם אלה אגודות מנוסות ומובילות שלעתים תכופות משמשות כסמן ימני משמעותי עבור רבים מאתנו. נמחיש זאת באמצעות מה שמתואר על ידנו כ"כפטיש הפסיכופתולוגיה מכזיב"

"פטיש הפסיכופתולוגיה מכזיב"

אחת הבעיות העיקריות שמאפיינות פסיכולוגים בהערכות מסוגלות הורית היא השימוש בתיאוריות פסיכודינאמיות שאינן רלבנטיות למושא הדיון ומתוך כך גם בכלי מדידה שאינם תקפים ולא נועדו להערכת מסוגלות הורית. לדוגמה, מבחנים נפוצים כמו רורשך ו-TAT לא נועדו למטרה זו. לעניות דעתנו מרבית הפסיכולוגים הקליניים הנעזרים בכלים אלה אף אינם מודעים את בית המשפט לגבי מגבלותיהם של כלים אלה. מבלי להיכנס כאן לבעייתיות בשימוש במושג "מסוגלות הורית" (גדון בכך בהמשך), כדאי לזכור כי גם אם מדובר בכלים בעלי מהימנות – כלומר, מראים תוצאה דומה בבדיקה חוזרת – לתוצאות אין תוקף. אפשר להשוות את התופעה למאזניים מקולקלים: נניח כי אדם במשקל 90 ק"ג עולה על מאזניים אלה שוב ושוב, והתוצאה תראה בכל פעם שמשקלו 55 ק"ג בלבד. מהימנות המדידה כאן מושלמת, אולם התוצאה אינה תקפה. באותה מטבע, בדיקות מסוגלות הורית נעשות בצורה שכיחה על ידי אותם בודקים, תחת אותן הנחיות מקצועיות וללא התחדשות מדעית, ולכן אין זה מפתיע כי אנו עדים להרבה דוחות שמופקים על ידי אותו הפסיכולוג עבור הורים שונים כשדוחות אלה מאד דומים בתבנית שלהם, לעתים עם תוצאות ומסקנות דומות עבור אנשים שונים, אולם ללא כל תוקף.

מבחן רורשך הוא דוגמה פרטית אחת טובה לכך. הפסיכיאטר השווייצרי הרמן רורשך הציג אותו בשנת 1921: הצגת כתמי דיו לנבדק וניתוח האסוציאציות שיש לנבדק לגבי כל כתם. כיום אנו יודעים שהמבחן אינו מגלה את רוב הפרעות הפסיכולוגיות, קל וחומר שאינו מזהה תכונות אישיות ובוודאי שאינו מאתר יכולת לקיים יחסי הורה-ילד. הליקוי העיקרי של מבחן רורשך הוא ה-False Positive: מתברר שהוא שוגה, ומזהה כ-75% מאוכלוסיות נורמטיביות כמופרעים מבחינה רגשית.

הפופולאריות של מבחן הרורשך ודאי שאינה נובעת מהוכחות מחקריות לתקפותו. למעשה, הנתונים המחקריים אינם מצדיקים את השימוש בו. מחקרים רציניים ומבוקרים לא הצליחו להראות יכולת אבחנה וניבוי. גם עבודתו של Exner, שארגן מחדש את המתודולוגיה של רורשך לא הביאה לתוצאות תקפות. כך למשל העלה מחקר של Wood, Nezworski, Garb ו-Lilienfeld, שתוצאותיו של Exner לא מדויקות ונוטות להציג אנשים נורמאליים כבעלי הפרעות פסיכולוגיות. החוקרים, שהשוו תוצאות של 32 מחקרים בנושא זה, ממליצים לחדול משימוש במבחני רורשך לצרכים קליניים או משפטיים עד לבניית מערכת תקפה ומהימנה.⁴ ובכל זאת פסיכולוגים בישראל עושים שימוש נרחב במבחני רורשך כמו גם במבחנים לא תקפים אחרים, מה שממחיש באופן מטפורי את חוק המכשיר (Law of the instrument)⁵ של הפילוסוף

⁴ James M. Wood, M. Teresa Nezworski, Howard N. Garb, and Scott O. Lilienfeld (2001). The Misperception of Psychopathology: Problems With the Norms of the Comprehensive System for the Rorschach, *Clinical Psychology: Science and Practice* 8, N3, 350-373.

James M. Wood, M. Teresa Nezworski, Scott O. Lilienfeld, & Howard N. Garb (July/August 2003). The Rorschach Inkblot Test, Fortune Tellers, and Cold Reading. *Skeptical Inquirer*. 61, 29-33. Excerpted by the authors from what's wrong with the Rorschach? Science confronts the controversial Inkblot Test (2003), San Francisco: Jossy-Bass

⁵ Kaplan A, (1964). *The conduct of inquiry: Methodology for behavioral science*. San Francisco, CA: Chandler (p. 428).

האמריקאי-ישראלי אברהם קפלן האומר: "תן לילד פטיש, והוא יגלה שכל מה שהוא נתקל בו טעון חבטה". במקרה שלפנינו המקבילה לילד החובט בפטיש הם אותם פסיכולוגים שמעריכים באמצעות כלים בלתי תקפים. קפלן מציין כי "מצוידים בפטיש הפסיכופתולוגיה, בכל מקום בקליניקות שלנו ובחדרי המתנה אנו תופסים בעיקר הפרעות, סימפטומים ואת הדינאמיקה שלהם. כך שאנו דופקים בפטיש הפתולוגיה למרות שאנו מעוניינים בבריאות נפש והסתגלות תקינה ולא בהפרעות מנטאליות."

כאשר מבקשים להעריך את יחסי ההורה עם הילד, נמצא כי מבחנים פסיכולוגיים סטנדרטיים מסוגו של הרורשך מספקים מידע מועט ולא רלבנטי בקשר לשאלה האם ההורה הוא "טוב דיו" או "מתאים ביותר" למטרת הורות. הגם שבחלק משמעותי של מקרי הגירושין לא נדרשים בסופו של תהליך לחוות דעת פסיכולוגיות, הרי במשפחות בקונפליקט גבוה כשאין הסכמות בין ההורים פונים לעתים לשם קבלת תסקיר. גם במרבית מקרים אלה עדיין מדובר באוכלוסיה נורמטיבית ללא הפרעות נפשיות. מדוע לחבוט בהם בפטיש הפסיכופתולוגיה? מדוע להיעזר בכלים שאינם מזהים כלל ועיקר את איכות הקשר הרגשי בין הורה וילד?

על רקע זה כדאי לבחון את הנחיות האקדמיה האמריקאית לפסיכיאטריה של ילדים ומתבגרים (AACAP) לגבי ראיון הורים. הנחיות אלה קובעות כי יש להתייחס אל:

- תיאור היסטוריית הנישואין והפרידה
- תפיסת ההורה את יחסיו עם הילד
- הבנת ההורה ורגישותו לצרכים הייחודיים של ילדיו
- התכניות הספציפיות של ההורה לקראת העתיד למקרה שתניתן או שלא תינתן לו משמורת הילד
- ההיסטוריה של ההורה, כולל משפחת המוצא, היסטוריה חברתית, התנסויות טיפוליות
- הרקע ההתפתחותי של הילד
- שגרת החיים של הילד
- במה ההורה מעדיף להתמקד, וממה הוא מתעלם

ההנחיות אינן מפנות את המעריך להשתמש בכלים דיאגנוסטיים מתוך המדריך הדיאגנוסטי של ההפרעות הנפשיות (DSM-IV) עבור ההורים. רוב המקרים מבחנים פסיכולוגיים אינם נחוצים או נדרשים.

בנוסף, הנחיות הסתדרות הפסיכולוגים האמריקאיים (APA) כוללות בין השאר את הנחייה 11 באשר לחשיבות ריבוי שיטות באיסוף נתונים: "יש לגייס את השיטות המתאימות ביותר תוך השענות על ריבוי שיטות, במיוחד כאשר יש ספקות לגבי תוקף ומהימנות השיטה. למשל, יש לאיסוף נתונים מבית הספר, רופאים, מטפלים, ראיונות של משפחה מורחבת, ידידים וכיו"ב". הנחייה 12 מזהירה את הפסיכולוג לא להגזים במתן פרשנות לנתונים ולא לפרש באופן לא מתאים נתונים קליניים ומידע שנאסף: "על הפסיכולוג להימנע מלהגיע למסקנות שאינן נתמכות בנתונים."

פרדיגמה מקצועית מעודכנת

מה היא אפוא הדרך הראויה לבחינה והערכה של יחסי הורים וילדים בעת גירושין? אנו טוענים כי את הכלים המתאימים ביותר מספקים מדעי ההתפתחות היישומיים⁶. מדובר בדיסציפלינה שלמה של חקר התפתחות הילד, שעוסקת בין השאר בהתפתחות נורמטיבית שמתרחשת גם בעת משבר כמו גירושין. למרות הרלוונטיות הרבה שלה לילדי גירושין, היא כמעט לא מיוצגת בחיבור הכול כך חשוב בין ילדים, הורים, מערכת הרווחה ומערכת המשפט.

המחשה למעמדה של הפסיכולוגיה ההתפתחותית אפשר לראות ברשימת 20 העבודות שעשו מהפיכה בתחום הפסיכולוגיה של הילד⁷, כשזו נשענת על רשימת מחקרים ומאמרים בתחום, כפי

⁶ Peltz Dennison, R, Lee, S., & Barber, B. L. (2005). Divorce and its impact on children. In C.B. Fisher, & R. M. Lerner (Eds). *Encyclopedia of Applied Developmental Science*. Thousand Oaks: Sage.

⁷ Dixon, W.E. (April 2002). 20 Studies That Revolutionized Child Psychology, *Society for Research in Child Development: Developments*, 45(2)

1. Piaget, J. (1952). *The origins of intelligence in children*. New York: International Universities Press.
2. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss*, Vol. 1. New York: Basic Books.

שנבחרו על ידי מדגם של 1500 משתתפים מקרב חברי החברה לחקר התפתחות הילד (Society for Research in Child Development – SRCD). כל אחת מעבודות אלה תרמה את חלקה להבנה יסודית בהתפתחות הילד, צרכיו ודרכי הטיפול בו. העבודות פורצות הדרך של John Bowlby ו-Mary Ainsworth, מייסדי תיאוריית ההתקשרות, ממוקמות במקום השלישי והרביעי מתוך 20 עבודות אלה. זאת במקום של כבוד ליד ענקי המאה הקודמת כגון Piaget, Vygotsky, & Chomsky. אנו מדגישים את מרכזיותה של תיאוריית ההתקשרות גם בגלל מעמדה בקרב הקהילה ההתפתחותית וגם לאור העובדה שאנו במרכז לחקר התפתחות הילד בחיפה שותפים מזה כ-30 שנה בבניית תשתית הידע של התיאוריה תוך התאמתה למגוון סוגיות יישומיות, כמו למשל גירושין. עם זאת, אפשר לומר כי ברוב רובם של המקרים, עבודות אלה או עבודות רבות אחרות שנשענות על ידע התפתחותי-נורמטיבי-נתמך מחקר אינן נמצאות כחלק מהארסנל המקצועי של פסיכולוגים בישראל המספקים חוות דעת וסיוע מקצועי.

מדעי ההתפתחות היישומיים מציעים לנו פרדיגמה מקצועית מעודכנת והמשגה אחרת של המושג "מסוגלות הורית". על פי הגישה ההתפתחותית אין צורך ב"רישיון להורות", כלומר ההורה הנורמטיבי לא נבחן ביכולתו ואין מקום למדוד את ביצועיו. בדרך כלל אנו מגלים כי מרבית ההורים מאופיינים בהורות נורמטיבית ותפקוד ראוי בהתאם, גם בקרב מקרים מאד קשים של גירושין. יש לזכור, כי ערב לפני המרוץ של בעל פגוע אל בית הדין הרבני, עקב בגידה של אשתו, סביר להניח כי גם היא וגם הוא היו הורים נורמטיביים לחלוטין. עצם פתיחת תיק בבית המשפט והעצמתו לעתים, להליך אדוורסרי ותקפני, יגרור אל תוכו גם מעורבות של פסיכולוגים (קליניים בדרך כלל) שיתבקשו להעריך את המסוגלות ההורית של ההורים, לתת "רישיון הורי". מעצם הכשרתם יש להניח שהם יעשו זאת על בסיס תיאוריה לא רלבנטית ומשום כך באמצעות שימוש בכלים בלתי רלבנטיים כמו הרורשך.

גם במרבית המקרים הקשים בענייני גירושין, אותם "שדים" שיוצאים מהארונות הם כתוצאה ממכלול סיבות (לחץ, חשש, חוויה של כישלון, עו"ד, שופט) שאינן רלוונטיות לשאלת המסוגלות ההורית. במבנה הנוכחי של המערכת כיום היא תורמת לא מעט להעצמת הקונפליקט ולבניית מעגל קסמים לקוי, שבו שותפים גם פסיכולוגים לא מעטים החובטים בפטיש הפסיכופתולוגיה. זאת כשהנחת העבודה המרכזית צריכה לכוון ולהנחות את ההורים לקראת שיווי במשקל ובמעמד, כשברוב המקרים, גם הקשים, לא נדרשת לשם כך הערכת מסוגלות הורית, וכשהיא נדרשת, בוודאי לא באמצעות שיטות קליניות-דינאמיות-השלכתיות תוקף מחקר.

אנשי שטח, ברובם פסיכולוגים קליניים, לא מכירים ולא מורגלים בשימוש במודל נורמטיבי-התפתחותי. לעיתים הם אף מגמדים את חשיבות המחקר, בעיקר עקב העדר הבנה וחוסר התמצאות. רבים מהם לא נשענים על נתונים מחקריים שנצברו בעולם הרחב ושהתחילו להביא לשינויים בדגשים בענייני משמורת. כך למשל, פסיכולוגים רבים בישראל מנסים בדרכים שונות לקבוע מי הוא ההורה שמתאים להיות משמורן. נדיר למצוא פסיכולוגים שיהיו נחושים ויעמדו על כך שיש לשאוף לשותפות באחריות ההורית, כאשר הם נתבקשו על ידי בית המשפט להמליץ מי עדיף שיהיה ההורה המשמורן. לעומת זאת, מחקרים מראים את חשיבותם של שני ההורים להתפתחות הילד ולכן על פי עבודות אלה יש להדגיש את טיפוח זכות הילד לשני הוריו. אנו מבינים כיום יותר ויותר כי חוסר מימוש זכות זו מהווה גורם סיכון התפתחותי לילד.⁸ מזווית הראייה של טובת הילד, הסכסוכים בין ההורים מצריכים טיפול שונה מהנוהג כיום במערכת

4. Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

5. Chomsky, N. (1957). *Syntactic structures*. The Hague: Mouton.

⁸ - Ahrons, C. (2007). Family ties after divorce: Long-term implications for children. *Family Process*, 46, 53-65.

- Cookston, J.T., Braver, S.L., & Griffin, W.A. (2007). Effects of the Dads for Life intervention on inter parental conflict and co parenting in the two years after divorce. *Family Process*, 46, 123-137.

- Cowan, C.P., Cowan, P.A., Pruett, M.K., & Pruett, K. (2007). An approach to preventing co parenting conflict and divorce in low-income families: Strengthening couple relationships and fostering fathers' involvement. *Family Process*, 46, 109-121.

- Kelly, J.B. (2007). Children's living arrangements following separation and divorce: Insights from empirical and clinical research. *Family Process*, 46, 35-52.

- Kelly, J.B., & Lamb, M.E. (2003). Developmental issues in relocation cases involving young children: When, whether, and how? *Journal of Family Psychology*, 17, 193-205.

הרווחה והמשפט בישראל, קרי טיפול שעוקף את הקונפליקט הזוגי ושם דגש על אחריות הורית, תוך שהוא מניח כי ישנה בדרך כלל מסוגלות הורית לכל אחד מן ההורים. יתרה מכך, על פי תיאוריית ההתקשרות אותה נציג מיד קיימת חשיבות רבה להבטיח קיומו של קשר נמשך עם שתי דמויות ההתקשרות הוריות של הילד.

תיאוריית "ההתקשרות"

בבסיס תיאוריית "ההתקשרות" עומדת התובנה, שלכל ילד ישנה נטייה מולדת ואוניברסאלית להתקשר אל כל מי שזמין לו באופן קבוע ושדואג לצרכיו הבסיסיים. כאמור אבי התפיסה, John Bowlby אמר: "לומר על ילד שהוא קשור אל מישהו, או שיש לו התקשרות אל מישהו, משמעותו שהוא נוטה לחפש קרבה או מגע עם דמות ספציפית זו, והוא עושה זאת בסיטואציות מסוימות, במיוחד כאשר הוא מפוחד, עייף או חולה".⁹ עוד הוא מוסיף: "קשר רגשי נמשך בין הילד והמטפל. קשר רגשי זה מתפתח במשך שנת החיים הראשונה, וממשיך להתפתח ולהתגבש במשך תקופת הפעוטות, הילדות ואף מעבר לזה." ההתקשרות בין הפעוט להורה המטפל מבוססת על עצם היותו של ההורה זמין עבורו. רק במקרים נדירים לא מתפתחת התקשרות ומצבים קשים אלה נצפים בעיקר בקרב יתומים שמושמים בבתי יתומים ללא דמויות טיפול יציבות וקבועות. כיום ברור לנו שהילד יוצר התקשרות גם לאב וגם לאם באופן בלתי תלוי זה בזה. אם שניהם נוכחים בחייו, הוא מקיים שתי התקשרויות במקביל, ושתייהן חשובות להתפתחותו. במילים פשוטות, הילד זקוק לקשר מתמיד עם שני הוריו, ופגיעה בקשר זה עשויה להפכו לילד בסיכון. ככל שהקשר עם אחד מן ההורים משתבש מוקדם יותר בחייו של הילד כך דרגת הסיכון גבוהה יותר.¹⁰

לפיכך, לילד יש צורך בשני הוריו ולכן מכוח עיקרון העל של טובת הילד יש לו זכות לקשר עם שניהם. לכן, כשמדובר בהליך גירושין, מחובתה של המערכת המקצועית המסייעת להורים, לאפשר לילד לממש קשר זה, מבלי לתת מעמד מועדף להורה אחד על פני ההורה האחר. במתן ההעדפה שכזו המערכת המקצועית בעצם מקדמת מצבי סיכון אצל הילד ואיננה מסייעת בקידום התפתחות רגשית תקינה של הילד.

מספר תכונות הופכות את תיאוריית ההתקשרות למתאימה במיוחד לקביעת הסדרי ההורות במצבי גירושין:

- היא מבוססת על בחינה מדעית של ההתפתחות הרגשית-חברתית של ילדים
- היא עוסקת באופן ישיר ביחסי הורה-ילד
- היא עוסקת בתגובות רגשיות של ילדים לפרידה
- יש לה ביסוס מחקרי רב
- יש לה כלי מדידה מחקריים ויישומיים
- היא מספקת אופני התערבות

אכן, מספר סוגיות כרוכות בדילמות מקצועיות ואתיות לא קלות במצבי גירושין. קל להיתפס למאבק בין שני ההורים כדילמה הכרוכה בטובת הילד וזכויותיו - כאילו הוא הבעיה הדורשת פיתרון - אלא שברוב המקרים מייצגים שני ההורים עמדות מנוגדות בדילמה הכרוכה בטובת הילד וזכויותיו. דיון מזווית הראייה של הילד, כפי שמתבקש מתיאוריית ההתקשרות, הוא הדרך הנכונה להתמודד עם הדילמות המתעוררות במצבי גירושין. בהתאם לכך הדילמות השכיחות ביותר הן אלה: צרכי ההורה מול צרכי הילד, זכויות ההורה מול זכויות הילד, רצון ההורה מול טובת הילד, ועתיד ההורה מול עתיד הילד.

במצב הנהוג כיום, הגורמים במערכת – עובדים סוציאליים, פסיכולוגים, עורכי דין, שופטים - בדרך כלל מעדיפים להכריע במחלוקת בין ההורים ולהעדיף לצורך החלטה את אחד מהם, עובדה שלעתיים עשויה להערים קשיים לגבי מעורבותו של ההורה השני. זה פתרון "קל" ונוח, אלא שהוא מחטיא את המטרה: האומנם טובת הילד הסתייעה, או שמא טובתו של ההורה המועדף על ידי המערכת? התוצאה לטווח רחוק של החלטה שכזו היא פגיעה אפשרית ביחסים בין ההורה הלא מועדף לבין ילדו. מקומו של אותו הורה עשוי להישחק והוא עלול לאבד את מעמדו כהורה בעל חשיבות מרכזית. זהו מצב שעלול להוביל את הילד לסיכון התפתחותי, כולל חשש לניכור כלפי ההורה הלא משמורן, במקרים הקשים.¹¹

בהקשר זה מן הראוי להתייחס למספר עבודות מרכזיות בכל הנוגע למחקר על טובת ילדים שהוריהם מתגרשים. העבודה המשמעותית ביותר היא הסקירה המטה-אנליטית אודות הסתגלות ילדים להסדרי משמורת משותפת לעומת משמורת יחידנית (זה הוא מחקר-על שמאחד בתוכו

⁹ Bowlby, J. (1984). *Attachment, Vol. 1. Attachment and loss* (2nd ed.). New York: Basic Books

¹⁰ Ahrons, C. (2007). Family ties after divorce: Long-term implications for children. *Family Process*, 46, 53-65.

¹¹ See items in footnote 8

באופן סטטיסטי את כל המחקרים הזמינים בתחום ומביא להכללה מעבר למחקרים ספציפיים (Bauserman, 2002).¹² החוקר השווה תוצאות של 33 מחקרים שונים, שבדקו אלפי מקרים של משמורת הורית משותפת, משמורת יחידנית ומשפחות שלמות, והגיע למסקנה שלמשמורת הורית משותפת יתרונות בתחומי תפקוד רבים של הילד על פני משמורת של הורה אחד. מתברר שילדים, הנמצאים באחריות משותפת של הוריהם, דומים בתפקודם והתפתחותם לילדים הגדלים במשפחות שלמות. מחקרים נוספים בתחום אף הם מבססים ממצא זה, כי קיימת חשיבות מכרעת למעורבות שני ההורים בחייו של הילד.¹³ ממצאים אלה הולכים יד ביד עם הכיוונים שמוצעים על פי תיאוריית ההתקשרות.

¹² Bauserman, R. (2002). Child adjustment in joint-custody versus sole-custody arrangements: A meta-analytic review. *Journal of Family Psychology, 16*, 91-102

¹³ Ahrons, C. (2007). Family ties after divorce: Long-term implications for children. *Family Process, 46*, 53-65.

מודל מוצע לטיפול מערכתי בגירושים

מה אפוא נכון לעשות אם רוצים לפעול בדרך הנותנת עדיפות לטובת הילד ולצרכיו? ראשית יש "לפרק את המוקשים" שקיימים כיום במערכת. אחד מהם הוא אוצר המילים והמונחים המקצועיים, שמוביל את המערכת לגישה לא נכונה. יש למזער את השימוש במושגים בעלי השלכות הרסניות, ולהזדקק להם רק במקרים קיצוניים. לא עוד "מסוגלות הורית", לא עוד "משמורת", לא עוד "הסדרי ראייה".

במקום כל אלה בא המונח "אחריות הורית" ותהליכים הכרוכים בו: החלטות מושכלות - על יסוד חוות דעת מקצועית, לגבי דרך "חלוקת אחריות הורית" וחלוקת זמן השהיה של הילד אצל כל הורה בהתאם לכך. היבט נוסף בגישה המוצעת הוא העדפת "ההורה הידידותי" - הורה המכיר בחשיבות מימוש האחריות ההורית בשיתוף עם ההורה השני, ומאפשר לילד להיות בקשר משמעותי עם ההורה השני. למתן עדיפות להורה הידידותי בשיקולי המערכת יש חשיבות רבה, שכן היא מעודדת את שני ההורים לדרך מחשבה המשתפת זה את זה באחריות ההורית. בנוסף, כאשר הורה אחד שומר על ייצוג חיובי של ההורה השני אצל הילד הוא מחזק בכך את אמצעי המגן להם זקוק הילד כדי להתמודד בצורה מיטבית עם משבר הגירושין¹⁴. זאת לעומת דרך המחשבה שמעודדת הגישה הנוכחית בישראל, קרי, מאבק זה בזה והצגת היבטים שליליים זה של זה, מתוך כוונה לזכות ב"תואר" ההורה המועדף.

לסיכום, המודל המוצע לטיפול בסוגיות גירושים ואחריות הורית מבוסס על כמה הנחות

עבודה:

- טובת הילד = הילד זקוק לשני הוריו
- ברוב המקרים לשני ההורים יש "מסוגלות הורית"
- זכותו של הילד ששני הוריו יממשו את הורותם
- על שני ההורים מוטלת אחריות הורית במידה שווה
- יש הרבה סגנונות הוריים ואין יתרון לסגנון זה או אחר

נדרשת כאן גם התייחסות לעניין חזקת הגיל הרך, שכן כפי שהיא קיימת כיום בישראל היא עומדת בסתירה מוחלטת לדיון עד כה.

חזקת הגיל הרך

חזקת הגיל הרך, שנותנת עדיפות מוחלטת לאם כהורה לילדים עד גיל 6, מבוססת על דוקטרינה פסיכולוגית מיושנת ולא נתמכת מחקר, כלל ועיקר, המוכרת כ"דוקטרינת הגיל הרך"¹⁵. מאז התמסדותה דוקטרינה זו במאה ה-19 אין לה שום גיבוי מחקרי לתקפותה. נהפוך הוא, הדוקטרינה נמצאת בסתירה גמורה לנתונים מחקריים¹⁶ והיא גם אינה תואמת את ממצאי תיאוריית ההתקשרות המבוססת כולה על מאות ואולי אלפי מחקרים סדורים ושיטתיים. לפיכך אלה המאמצים את דוקטרינת חזקת הגיל הרך עושים זאת אם מתוך אי הבנת התחום, אם על בסיס דעות קדומות וסטריאוטיפים לא מבוססים, אם מתוך שיקולים פוליטיים ולבסוף משיקולים טקטיים שמונחים על ידי עורכי דין. אי לכך, מכלול שיקולים אלה תורמים לקיומה של דוקטרינה היוצרת סיכונים למכביר עבור הילד.

כדאי לשים לב בעניין זה גם לטרמינולוגיות. בעלי מקצוע המונחים על ידי עולם ידע מבוסס ונתמך מחקר משתמשים במושג תיאוריה והשערות שנגזרות מהן, ואלה תמיד נדרשים לספק אישוש מחקרי. אלה לא יזכו להיכנס אל במות פרסום מכובדות ויוקרתיות ללא הוכחה סדורה ושיטתית לטענות. לעומת זאת המושג דוקטרינה משמעותו אמונה או אידיאולוגיה, ולכן בעלי מקצוע רציניים לעולם לא ישתמשו בו. תיאוריה רצינית ניתנת לאישוש או הפרכה ולכן כל עוד ניתן לתרגמה לשיטות מחקר מדידות היא תישקל בקרב בעלי מקצוע רציניים. דוקטרינה מעצם היותה אמונה, אידיאולוגיה, איננה ניתנת להפרכה באמצעות שיטות מחקר ולכן היא לעולם לא תתקבל על ידי בעלי מקצוע אמינים ובקרב חוקרים. מתוך כך, אלה הן הבעיות העיקריות שכרוכות בחזקת הגיל הרך: ראשית, אין תיאוריה פסיכולוגית רצינית מאחוריה. שנית, בהעדר תיאוריה, גם לא יכולים להיות ממצאי מחקר שתומכים בדוקטרינה זו. כל כולה של דוקטרינת הגיל הרך בעצם מושתת על השקפות עולם ודעות קדומות במקרה הטוב ושיקולים פוליטיים-טקטיים במקרה הפחות טוב.

רק כדי לסבר את האוזן מן הראוי לראות בפרספקטיבה היסטורית כיצד דוקטרינת הגיל הרך נולדה, תוך התבוננות במרכיבים הלא-מחקריים שמאחוריה. במהלך ההיסטוריה, עוד מימי רומי,

¹⁴ Ahrons, C. (2007). Family ties after divorce: Long-term implications for children. *Family Process*, 46, 53-65.

¹⁵ Kelly, J. (1994). The determination of child custody. In *The Future of Children: Children and Divorce*, 4, (1), 121-142.

¹⁶ Kelly, J. B. (1993). Current research on children's post-divorce adjustment. *Family and Conciliation Courts Review*, 31, 29-49.

אנו עדים לכך שלאבות הייתה משמורת מלאה על ילדיהם מעצם היותם קניינים. בתוך מציאות זו לאמהות לא הייתה שום זכות על הילדים ובמקרה של פרידה, ברור היה שהילדים נשארים רכוש האב.

בשנת 1839 החוק האנגלי השתנה ונתן משמעות לאם בגידול ילדים בגיל הרך מתחת לגיל 7. היה זה Thomas Noon Talfourd, עורך דין בריטי, שקידם את חזקת הגיל הרך בחוק האנגלי. כוונתו הייתה בעיקר לאפשר לאם לגדל את הילדים עד שיגדלו דיים ואז יחזרו אל האב. הוא סבר כי ילדים זקוקים לאמם בגיל צעיר, אולם משבגרו הם יכולים לחזור לאביהם. כמובן בנקודת זמן זו לא הייתה שום תיאוריה ומחקרים שתמכו במסקנה זו. המהלך היה אך ורק פרי תפיסת העולם של אותו עורך דין. בשנת 1860 חזקת הגיל הרך נכנסת גם אל מסגרת החוק במדינת ניו-ג'רסי, מתוך נקודת הנחה כי טובת הילד בגיל הרך עדיפה כשהוא נמצא תחת טיפול אמו. כמובן גם כאן אין שום תמיכה תיאורטית-מחקרית להשקפה זו.

עם כניסתה של התיאוריה הפסיכואנליטית בשנת 1940 אל מרחב הדיון, הטענה כי אמהות מתאימות יותר מאבות לגדל את ילדיהן הצעירים קיבלה חיזוק אינטלקטואלי דרך תורתו של פרויד. תורתו יצאה מנקודת הנחה שהאם היא ייחודית ומהווה את אובייקט האהבה הראשוני והחזק ביותר שיהווה את הפרוטוטיפ לכל האהבות אחר כך. גישה זו נעדרת תמיכה מחקרית היות והיא מתבססת על גישות פסיכו דינאמיות לא מחקריות שכעקרון רואות קשר אם-ילד כשניוני בהתפתחותו ולא כראשוני.¹⁷ התיאוריה היחידה שמראה כי קשרים, עם האם והאב כאחד, הם ראשוניים ביסודם היא תיאוריית ההתקשרות.¹⁸

מאז התפתחה דוקטרינת הגיל הרך ישנו דיון נוקב סביבה, ותיאור מקיף הוא מעבר למרחב הדיון במסגרת סיכום זה (לפירוט נרחב יותר ראה מורן).¹⁹ מעניין רק לציין כי בשנת 1973 שופטת בית המשפט לענייני משפחה בניו יורק, Sybil Hart Kooper, טענה במקרה של Watts versus Watts שחזקת הגיל הרך שוללת את זכותו השווה של האב, ובכך מהווה הפרה של סעיף 14 בחוקה האמריקאית (זה גם נוגד מספר סעיפים בחוק הכשרות המשפטית והאפוסטרופוסות שנידונו קודם לכן במסגרת עקרון השוויון).

השורה התחתונה בדיון הנוכחי היא שבהסתכלות היסטורית דוקטרינת הגיל הרך היא תולדה של אידיאולוגיה נטולת בסיס תיאורטי-מחקרי ובעצם מבטאת "טרנד" שהתפתח והעמיק על רקע של אמונה כי כך טוב הוא, אי הבנות לגבי הבסיס הפסיכולוגי-התפתחותי נתמך תיאוריה מחקרית, שיקולים פוליטיים, שיקולים טקטיים ועוד אי אלו שיקולים שלא ממש מייצגים את טובתם האמתית של ילדים רכים.

גם בישראל חזקת הגיל הרך התעצמה בהעדר מערכת איזונים מתאימה שתבלום את

תהליך קליטתה והתבססותה. השפעה רבה הייתה לפרסומים של Goldstein, Freud & Solnit (1973)²⁰ שהם כולם נגזרות של התיאוריה הפסיכואנליטית נעדרת תשתית מחקרית כלשהי. מיקומו האיתן של עקרון חזקת הגיל הרך במובן החקיקתי (סעיף 25 לחוק הכשרות המשפטית ואפוסטרופוסות) עומד אף בסתירה מדהימה וללא שום קשר לוגי אל שלשה עקרונות אחרים שיש להם בסיס מקצועי ומחקרי והם אינם מוטי מגדר ודעות קדומות:

1. עקרון השוויון שחוזק דרך מספר סעיפים בחוק הכשרות המשפטית והאפוסטרופוסות תשכ"ב 1962:
 - ✓ שוויון מלא בחובות ובזכויות של אב ואם (ס' 14)
 - ✓ שוויון באפוסטרופוסות ובתפקידים ההוריים (ס' 15)
 - ✓ שיתוף בקבלת החלטות (ס' 18)
 - ✓ שיתוף באחריות (ס' 22)
2. עקרון ההסכמה בין ההורים שגם הוא מחוזק על ידי מספר סעיפים בחוק הכשרות המשפטית והאפוסטרופוסות, כמו למשל:
 - ✓ שיתוף בקבלת החלטות (ס' 18)
 - ✓ שיתוף באחריות (ס' 22)

¹⁷ Ainsworth, M. D. S. (1968), Object relations, dependency, and attachment: A theoretical review of the infant mother relationship. *Child Development*, 40, 969-1025.

¹⁸ Ainsworth, M. D. S. (1982). Attachment: Retrospect and prospect. In C. M. Parkes & J. Stevenson-Hinde (Eds.), *The place of attachment in human behavior* (pp. 3-30). New York: Basic Books.

¹⁹ מורן, ע. (2002). חלק האיך הרק, נייר צמדה לצורת המשנה הצניין היףד ומשחתו, הוצדה לפחינת עקרונות יסוד בתחום היףד והמשפט ויישומם בחקיקה.

²⁰ Goldstein, J., Freud, A., & Solnit, A. J. (1973). *Beyond the best interests of the child*. New York: Free Press

✓ הסכמה על מי תהא האפוטרופסות לקטין כולה או מקצתה, מי מהם יחזיק בקטין ומה יהיו זכויות ההורה אשר אינו מחזיק בקטין לבוא עמו במגע (ס' 24)

המחוקק הישראלי (בצדק) מעדיף ומעודד הסכמה בין ההורים בסוגיות משמורת וההיגיון שהנחה את המחוקק אף תואם את כל הדיון הפסיכולוגי-מערכתי שמאפיין מאמר זה. באין הסכמה בין ההורים, בית המשפט נכנס לתמונה ומכריע במקום ההורים על פי עקרון טובת הילד.

3. עקרון טובת הילד שבא לידי ביטוי ב:

✓ חוק שיווין זכויות באשה תשי"א 1951 ס' 3(ב): "אין בהוראות סעיף קטן (א) כדי לפגוע בכוחו של בית המשפט או בית דין מוסמך לנהוג בענייני אפוטרופסות על ילדים, הן על גופם והן על רכושם, בהתחשב עם טובת הילדים בלבד."

✓ חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות תשכ"ב 1962 ס' 17: טובת הילד היא קנה מידה למילוי חובת ההורים כלפי ילדם.

כידוע, המחוקק הישראלי לא הגדיר את עיקרון טובת הילד באופן אופרטיבי אולם הפסיקה מנסה לתת לו תוכן, כמו למשל: רצון הילד, התנהגות ההורים (מוסר, אורח חיים וכיו"ב), בריאותם הנפשית ומסוגלותם ההורית של שני ההורים, מין הילד, שיקולים דתיים, שיקולים לאומיים, גיל הילד, חוות דעת מקצועית כגורם מכריע, יציבות והמשכיות בטיפול בילד, הבטחת קשר עם ההורה האחר, גורמים כלכליים, חברתיים וחינוכיים, עיקרון אי הפרדה בין אחים, ועוד. ובהעדר הסכמה, בית המשפט נכנס גם לתמונה ומכריע במקום ההורים במסגרת חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות תשכ"ב 1962, ס' 25 כשהרישא קובע כי: "לא באו ההורים לידי הסכם כאמור בס' 24 או שבאו לידי הסכם אך ההסכם לא בוצע, רשאי בית המשפט לקבוע את העניינים האמורים בס' 24 כפי שייראה לו לטובת הקטין. וכפי שאנו יודעים הסיפא מתייחסת אל חזקת הגיל הרך.

4. עקרון חזקת הגיל הרך מתבטא כאמור בסיפא של חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות תשכ"ב 1962, ס' 25: "רשאי בית המשפט לקבוע את העניינים האמורים בס' 24 כפי שייראה לו לטובת הקטין, ובלבד שילדים עד גיל 6 יהיו אצל אימם אם אין סיבות מיוחדות להורות אחרת."

בהסתכלות כוללת, חזקת הגיל הרך במשפט הישראלי היא סיפא של סעיף שהרישא שלו חשובה מאד, ואותה סיפא חסרת ביסוס תיאורטי ומחקרי היא בעצם בעלת העוצמה הרבה ביותר בגלל אופייה המכומת והחד משמעי. עד כדי כך היא עוצמתית שהיא מכרסמת בשאר העקרונות המאוזנים ונתמכי תיאוריה ומחקר שנמצאים במשפט הישראלי, ובתוך כך היא בעיקר גורמת לפגיעה בילד.

בשם הפלורליזם האקדמי-אינטלקטואלי אנו לעתים נוהגים לדבר על גישות מנוגדות כביכול, שמחדדות את השאלה בדבר יתרונותיה וחסרונותיה של חזקת הגיל הרך. זו הצגה שגויה של המצב ובמידה מסוימת אף ניצול חסר יושרה מקצועית של הפתיחות שמזמינה פלורליזם דיוני. למעשה, על פי ידע שנשען על תיאוריה רלבנטית לנושא (למשל, התקשרות), ואשר מגובה בממצאי מחקר מצטברים ועדכניים – הדיון הופך להיות חסר תוקף מחקרי, שכן מלכתחילה מדובר בהנגדה מטפורית בין "פירות" (תיאוריה נתמכת מחקר שאיננה תומכת בחזקת הגיל הרך) לבין "חיות" (דוקטרינת חזקת הגיל הרך שהיא לא יותר מאידיאולוגיה נטולת בסיס תיאורטי ואמפירי).

אין כל ספק כי חזקת הגיל הרך חייבת להתבטל גם בישראל. נשארת אז השאלה לגבי דרכי הפעולה שיש לנקוט בכלל כמו גם דרכי הפעולה הראויים לרגל ביטולה של חזקה שגויה זו, במיוחד במצבי קונפליקט גבוהים.

מיפוי מצבי קונפליקט עיקריים ודרכי פעולה

כשבאים לבחון את דרך מימושה של האחריות ההורית המשותפת ישנם ארבעה מצבים עיקריים:

- כאשר אין קונפליקט בין ההורים – האחריות ההורית המשותפת היא בת השגה באמצעות משא ומתן ישיר בין ההורים, גישור, ייעוץ מקצועי וכיו"ב ולא באמצעות הליך אדוורסרי.

- כאשר הקונפליקט בין ההורים הוא ברמה נמוכה – מימוש האחריות ההורית המשותפת קשה יותר להשגה אולם משא ומתן ישיר בין ההורים, גישור, ייעוץ מקצועי וכיו"ב עשויים לסייע מאד במימושה. במקרה שבכל זאת נפתח הליך אדוורסרי, וכשאינן הסכמה על דרך מימוש האחריות ההורית למרות התערבות מקצועית, ניתן להיעזר במוסד של

"ידיד לילד" שתוצג בהמשך כאפשרות שעשויה לתרום לדינאמיקה מחודשת של שיתוף פעולה בין ההורים ומתוך כך להוביל את בני הזוג לשקול מחדש את המצב ולאמץ תכנית הורות משותפת בהסכמה הדדית.

- כאשר הקונפליקט בין ההורים הוא ברמה גבוהה – מימוש האחריות ההורית המשותפת איננו בר השגה ולכן קיימת נטייה חזקה לפעול על פי מודל אדוורסרי. במצב זה וכשהתערבות הגורמים המקצועיים אינה משיגה תוצאות רצויות, המציאות שנוצרת פועלת כנגד טובת הילד תוך שהקונפליקט הזוגי אינו מאפשר פיתוח ואימוץ תכנית הורית משותפת. הסתייעות במוסד "ידיד לילד" שתוצע בהמשך מתאימה למצב זה.
- כאשר קיים מצב של חוסר תפקוד של אחד מן ההורים במידה כזו שאינו מאפשר באותה שעה מימוש אחריות הורית משותפת. במצבים קשים מעין אלה בהם לא ניתן להגיע לשום פתרון מוסכם על ידי ההורים אין מנוס ממעורבות של בית המשפט ובהפעלת התערבות סמכותית- מקצועית .

הנחות עבודה העומדות מאחורי ההצעה למינוי "ידיד לילד"

1. יישמר עקרון הסימטריות והאיזון בין ההורים.
2. אין לאפשר לאף אחד מן ההורים יתרון שיעצים את מעמדו כהורה לעומת ההורה האחר. הנחת עבודה זו שומרת על עקרון האיזון והסימטריות ומנסה למנוע מעמד עודף או נחות של אחד ההורים.
3. בין אם נרצה ובין אם לא, קונפליקט ברמה גבוהה בין ההורים יוביל בצורה כזו או אחרת להשתמש במודל אדוורסרי. במקרים אלה תידרש התערבות כזו או אחרת של בית המשפט וגורמים מקצועיים נלווים (למשל, יחידות סיוע, פקידי סעד לסדרי דין). כדי להבטיח התערבות מהירה ודחופה של כל אחד מגורמים אלה לפעול על פי עקרון העל של טובת הילד מן ההכרח לנסות ולהביא בתחילה לפתרון מוסכם, ובהעדרו ימונה לאלתר "ידיד לילד". לשם כך יהיה צורך לצייד את הגורמים המקצועיים בכלים שיאפשרו להם סינון ראשוני (screening) להערכת תפקוד ההורים על-פי האפיונים הבאים:
הורה ידידותי - ההורה שמוכן לקחת בחשבון או ללמוד לקחת בחשבון את מקומו וחשיבותו של ההורה השני בחיי הילד.
- הורה פסיכולוגי - ההורה שמאופיין ביכולת הבנה אמפתית, תובנה הורית וזמינות רגשית לגבי הצרכים של הילד.
4. הערכות ראשוניות אלה יאפשרו, לפחות אצל חלק מההורים, אכיפת תכנית הורית זמנית על ידי בית המשפט. והיה וגם התערבות ראשונית זו לא תשא פירות, הרי שאז ימונה "ידיד לילד". כאמור אין זה סביר להפעיל חזקה כזו או אחרת, במצב קונפליקט קשה, ללא התערבות של בית המשפט והיחידות המקצועיות הקשורות אליו (יחידות סיוע, פקידי סעד). בדיוק כמו שאלה פועלים כיום על פי המודל הקיים, אותם גורמים מקצועיים יתערבו כדי להביא להסדר/אכיפת תכנית הורית זמנית על פי ההערכות הראשוניות שיתבצעו באמצעות הכלים שיועמדו לרשותם. במצבים קשים במיוחד, נתקשה למנוע את כניסת בית המשפט ל"משחק", ולכן יש לצייד אז את בית המשפט בתכנית שתאלץ את שני ההורים לשקול מחדש את צעדיהם, תוך שהתערבות זו כשלעצמה שומרת על איזון בין שני הצדדים ולא נותנת יתרון להורה אחד על פני ההורה השני.

התכנית המוצעת עבור קונפליקט חזק שהמערכות המקצועיות מתקשות בטיפול בו

1. מינוי "ידיד לילד", בעל מעמד של אפוסטרופוס לדין, עם הכשרה מקצועית – טיפולית מתאימה בתחום.
2. ידיד הילד ייפגש עם ההורים והילדים, יבצע הערכות ראשוניות, יסתייע במידת הצורך בבעלי מקצוע נוספים, יקבע תכנית הורית זמנית ובהמשך תכנית הורית קבועה.
3. העלות תושט על ההורים, בדיוק כמו שכיום הורים משלמים עבור מבחני מסוגלות הורית.

כאמור, על פי המיפוי שתואר לעיל ועל בסיס הנחות העבודה שפורטו, הקונפליקט החזק בין ההורים משקף מציאות אשר הסדרי משמורת לא סימטריים רק ינציחו את הקונפליקט, את תחושת הקיפוח של הורה אחד ואת תחושת העליונות של ההורה השני, והכול על חשבון טובת הילד.